

КРАЇНСЬКА
МОВА
І ЛІТЕРАТУРА
В ШКОЛІ

ЖОВТЕНЬ

1976

10

У НОМЕРІ:

- 3 Неділько В. Я.— Проблеми викладання літератури в сучасній школі в умовах науково-технічної революції

ПИТАННЯ ФІЛОЛОГІЇ

- 16 Гон М. Я.— Пошуки героя (До питання про принципи змалювання образу позитивного героя в драматургії Я. Галана)
24 Яценко І. Т.— Семантична і морфемна будова слів з неподільною і подільною основою
34 Сікорська З. С., Шарпило Б. А.— Твірні слова і твірні основи

МЕТОДИКА ЛІТЕРАТУРИ

- 44 Рудик Н. Т.— Сучасна українська поезія в позакласній роботі школи працюючої молоді
56 Хропко П. П.— Творчість Г. Квітки-Основ'яненка у 8 класі

МЕТОДИКА МОВИ

- 66 Усатенко Т. П.— Критерії добору ілюстративного матеріалу з мови
72 Морозько Н. П.— Про зв'язок у викладанні української і російської мов
78 Голобородько Є. П.— Вивчення дієприслівника в школах з російською мовою викладання

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

- 84 Руденко М. А.— Малому читачеві — велику літературу
86 Скорик О. С.— В. Я. Мельничайко. Робота з граматичними синонімами на уроках української мови в IV—VIII класах
87 Батюк Л. І., Стельмахович М. Г.— О. П. Блик. Вивчення української мови в п'ятому класі
91 Книжкова полиця словесника
93 Рекомендуємо прочитати в журналах

УКРАЇНСЬКА МОВА І ЛІТЕРАТУРА В ШКОЛІ

ЩОМІСЯЧНИЙ
МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ УРСР

10

306

1976

ЖОВТЕНЬ

Виходить з березня
1951 року

ВИДАВНИЦТВО «РАДЯНСЬКА ШКОЛА»
м. КИЇВ

Н. Т. РУДИК

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ПОЕЗІЯ В ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ ШКОЛИ ПРАЦЮЮЧОЇ МОЛОДІ

Чергове заняття товариства самоосвіти учнів школи працюючої молоді № 2 м. Києва присвячене сучасній українській поезії. Учитель заздалегідь визначає поетів, творчість яких розглядатиметься на занятті, роздає учням збірки, журнали, критичний матеріал, визначає план і зміст учнівських повідомлень, контролюючи, допомагає доповідачам.

Заняття проводиться за таким планом:

- I. Вступний коментар учителя.
- II. М. Бажан, поема «Нічні роздуми старого майстра».
 1. Герой і час.
 2. Ліричний герой і митець.
 3. Можливості жанру поеми.
- III. Тема Великої Вітчизняної війни в сучасній українській поезії («Дзвони Хатині» М. Нагнибіди, вірші П. Воронька, «До останнього патрона» Д. Луценка).
- IV. В. Олійник, збірка «Гора», поема «Урок».
 1. Поема Ленініана.
 2. Проблеми: пам'ять — сумління; минуле — сучасне — майбутнє.
 3. Естафета поколінь.
 4. Ліричний герой поезії — комуніст.
- V. І. Драч, збірка «Корінь і крона».
 1. Утвердження безсмертя ленінських ідей.
 2. Поезія — зброя.
 3. «Корінь і крона» — це наближення до життя впритул, наповнення його подихом всіх клітин вірша» (І. Драч)¹.
- VI. Високий обов'язок митця.

План можна записати на картки і використати як роздавальний матеріал, що допоможе кожному учаснику краще простежити за ходом заняття і засвоїти прослухане.

— На XXV з'їзді КПРС товариш Л. І. Брежнев, — говорить учитель, — дав високу оцінку діяльності творчої інтелігенції, «яка вносить дедалі вагоміший вклад у загальнопартійну, загальнонародну справу будівництва комуністичного суспільства».

Цей позитивний животворний процес відбився, природно, в тих нових творах соціалістичного реалізму, які були створені у нас в країні за останні роки. В них все частіше, а головне — глибше, знаходить відгук те основне, істотне, чим живе країна, що стало частиною особистої долі радянських людей»².

¹ По гарячих слідах життя. — «Радянська Україна», 1976, 12 березня.

² Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976, с. 88.

І справді, сучасна українська поезія, овіяна духом нашого героїчного часу, натхнена величними звершеннями народу-творця, позначена органічними зв'язками з повнокровним його життям. І саме це стало запорукою піднесення поезії 70-х років, глибини її проблематики, тематичного розмаїття й того пафосу громадянськості, яким зумовлена поява визначних поетичних творів високого суспільно-політичного звучання.

Подолана тематична вузькість і дрібнотем'я, що спостерігалися подекуди в поезії 60-х років. У наші дні поетична творчість вторгається в життя, осмислюючи найскладніші події сучасності.

Багата талантами українська радянська земля. Поетичний цех поповнився такими новими іменами, як Петро Перебийніс, Микола Любар, Михайло Бахтинський і багато інших.

Плідно працюють уже відомі поети призову 50—60-х років Віктор Кочевський, Володимир Бровченко, Дмитро Павличко, Борис Олійник, Іван Драч, Віталій Коротич, Микола Сингаївський, Ростислав Братунь, Роберт Третяков, Станіслав Тельнюк, Володимир Забаштанський, Павло Мовчан, Петро Осадчук, Світлана Йовенко...

У розквіті творчих сил виступають поети-фронтовики Микола Нагнибіда, Платон Воронько, Любомир Дмитерко, Василь Швець, Валентин Бичко, Борислав Степанюк, Дмитро Луценко, Микола Упеник, Іван Гончаренко.

Микола Бажан, що стояв біля витоків української радянської поезії, до нашого часу плідно працює в різних поетичних жанрах, демонструє високі зразки художньої майстерності. Поет-академік, Герой Соціалістичної Праці, лауреат Державних премій СРСР і Державної премії Української РСР імені Т. Г. Шевченка — один із славетного сузір'я поетів, з іменами яких українська радянська поезія ввійшла у світове мистецтво.

Творчість М. Бажана — це поезія мислі, інтелектуальна в кращому значенні цього слова. Вона таїть у собі багато поетичної пристрасності, утверджуючи ідеали нового світу. Відгомонам історії і сучасного її осмислення є поема «Уманські спогади» (1972). Складається вона з 4 новел: «Іскра», «Боги Еллади», «Сіль», «Дощовий прелюд», з яких постають картини громадянської війни, незабутньої юності поета уманського періоду життя.

«Уманські спогади» — це твір про минуле, але він наскрізь сучасний. Таким його робить ідейна позиція автора, який зумів у ті далекі часи відчувати пробуджені в людях Великим Жовтнем неперехідні духовні цінності і по-філософському осмислити їх.

— М. Бажан, — продовжує учень П., — автор численних поем — залишається вірним собі і в новому творі «Нічні роздуми старого майстра» («Вітчизна», 1975, № 7). Це ліро-епічна поема-монолог, зі сторінок якої в усій повноті постає образ нашого сучасника.

Не спить старому шахтареві, у його свідомості виникають спогади-картини, і перед нами — життя робітника, що зростав разом зі своєю країною, був творцем, будівником нового світу.

Яскравою образністю, максимальною згущеністю поетичних барв, сконденсованим сплавом слова, думки, почуття вражає нас поет у цьому творі. Слово його влучне, ваговите, як добірне зерно, і не мерехтливим сном чи легким маренням, а зримим, реальним проходить перед нами життя старого майстра.

Оригінальність порівнянь, щедра метафоричність, використання алітерацій відразу владно вводять нас у напружений ритм життя шахтаря. Напруження зростає із заглибленням героя у своє життя. Автор вдало будує схвильовану розповідь-монолог, сповнену філософських роздумів і ліричних відступів.

Старий майстер, перебираючи спогади, мов «струну по струні», входить «в коротке дитинство своє», що перебігло «долинами Лисаветградщини». Та ось над країною лунає заклик: «На Донбас!». І юнак, який живе одним життям зі своїм народом, у комсомольському загоні їде на Донбас. «І вже за небосхилом — дитинство, коні, луг, всілякі звичні речі». У степовім донецьким краю його «дитинство марити кінчало, і зрілість вийшла на тропу трудну». Індустріалізація країни, народний ентузіазм визначають і натхненний труд ліричного героя. Влучні епітети знаходить М. Бажан для розкриття величі праці гірників:

Упертий труд,
завзятий труд,
шанований в моїм краю сміливий, сильний, хвацький,
славний труд гірняцький.

Як «птиці перелітні», минали «бистрі дні»... Одруження з комсомолкою Оксаною, «з якою знов свого життя розпочинав початки...»

Та «настав той день, що впав, як вибух»: почалася війна. «Шахтарю! Твій окоп — забій. На бій в забій їди», — наказує собі Петро, усвідомлюючи важливість шахтарської праці. Сміслово спорідненими дієсловами-синонімами розкриває поет важкий труд шахтаря у дні війни, який порівнює з боем.

Ночами й днями я тримав
Свій молоток, мов штик,
Вганяв, обрушував, дробив,
рубав, колов і сік.
І дні були, як штурму дні,
як натиск злих атак.
Підземними солдатами
ми билися отак.

Коли загарбники вдерлися на Донбас, райком залишає Петра і його друга Семена для підпільної роботи в тилу ворога... Високої майстерності досягає поет в описі важкої, небезпечної і відчайдушної боротьби партизанів:

Ми рвали проводку,
тягли вибухівку й запали
до мурів і рейок,
впихали під шпали й щити,
і били приладдя,
і складені скрині рубали,
і долю кляли,
і хрипіли
від лютої і тяготи.

Гірко було партизанам нищити те, «що створили своїми руками самі». Та наказ є наказ. І поет для підкреслення сили волі героя вживає улюблену ним імперативну форму: «Біжи, підпали і ховайся, рятуй, сучий сину, себе!»

Довелося Петрові побувати у фашистському полоні, пережити знущання, холод, голод. Тільки воля до життя зберегла його від смерті. «Лише б не вмерти бранцем в безнадії. Дождусь. Дождусь. Хоч легше вмерти — жду», — заявляє він. Коли «зелений танк з зорею на броні» звільнив Петра, він став сапером у Радянській Армії. Пройшов він бойовими шляхами Угорщину, Чехословаччину і повернувся до рідного Донбасу, зруйнованого, понівеченого війною. Гіркий спогад про молодогвардійців болем стискає серце Петра, та він сповнений гордості за молодь шахтарського краю, яка достойно переймає естафету вірного служіння Батьківщині. Так М. Бажан утверджує ідею єдності всіх поколінь радянських людей.

Розтривожений спогадами-роздумами, не може заснути шахтар:

Чого цей неспокій?
Чого ця тривога?
Настирне безсоння.

Колюча турбота.
Хіба за тобою — не добра дорога?
Хіба перед тебе — не любя робота?
Звідкіль ця жага,
невтоленність,
жадоба?

У схвильованих роздумах свого героя поет розв'язує проблему: в чому смисл життя. У нічній тиші долинали до старого майстра, як музика, звуки праці в шахті.

Тут наші трудні перемоги,
мій брате,
Шахтарської честі вояче підземний.
Могутність. Свідомість. Уміння завзяте.
Провірена зброя. Удар не даремний.
У штольнях,
у поросі,
в мороці, в мряці
виднілося щастя мені й побратимам,
воно було в певності дружби і праці,
воно було шляхом моїм несхожимим.

Ці рядки і є відповіддю на поставлену проблему: смисл життя — у щасті праці і єдності радянських людей.

...Я виніс його,
своє щастя робоче,
здається, трудами зароблене все,—

міркує герой поеми.

Та не може заспокоїтися, вдовольнитися досягнутим старий шахтар. У нього нестримне бажання — знайти прилад, щоб очистити повітря в шахті від пилу, що осідає в легенях, призводить до захворювання — силікозу. І не вгамується вічно молоде серце старого трудівника, поки не візьме «за горло шахтарську біду»: «І, може, майбутньому буде на спадок здобута в тривозі безсонних ночей ідея й моя». Ідейний зміст поеми розкривається повно і до кінця: смисл життя в щасті праці і творчості для інших, для майбутніх поколінь.

У спогадах, тривогах, сподіваннях і мріях минула ніч. Готовим до «своєї непрогаяної варті» зустрічає шахтар новий день — день нових звершень:

Ні скарги,
ні думки
про втомленість серця,
про хворість — ні слова,
про старість — ні згадки.
Приходьте! Я вас зустрічаю, нащадки!

Поема завершується уявним діалогом Батьківщини і старого майстра, в якому утверджуються краса і безсмертя творчої праці всього радянського народу в ім'я променистого прийдешнього:

Зведись, чоловіче, під небом світання
на повний свій зріст,
на велике зростання.
Хай ти — одиниця із чверті мільярду,
Але одиниця незмірного змісту,
вселюдського змісту,
високого гарту,
як то і пристало тобі, комуністу,—
іди ж на свою непрогаяну варту
в розчинених днів далечинь променисту.
Я чую.
Я йду.

Величний образ майстра — це збірний образ нашого сучасника, якому притаманна масштабність і високий злет мислення.

— Сюжетність розповіді, — робить висновок учитель, — яскрава індивідуалізація типового образу, висока ідейність, що проймає всю поему, глибина почуттів героя знаходять у М. Бажана адекватну художню форму. Поет уміє в конкретному показати загальне, в біографії однієї людини вмістити історію всієї країни.

Проблема: людина і епоха — яскраво і повно конкретизована, вирішена за принципом комуністичної партійності і народності. Узагальнення конкретного образу майстра-гірника до чверті мільярда радянських людей, що можуть повторити слова про готовність жити і працювати в ім'я прекрасного сучасного і майбутнього, стосується і самого автора. В останніх словах: «Я чую. Я йду» — вгадується і пристрасний голос самого поета, ровесника і однодумця майстра Петра. Як шахтар у видобутому антрациті посиляє світло людям, так і поет викрешує вогонь зі свого серця і дарує сучасникам радість пізнання світу, вчить їх нести добро, красу і щастя «в розчинених днів далечинь променисту». Ці слова звучать як заключний акорд урочистої симфонії, утверджуючи оптимізм і соціалістичний гуманізм поеми.

М. Бажан своїм новим твором ще раз доводить, що жанр поеми — це така форма поетичної творчості, яка задовольняє потребу узагальнення і філософського осмислення величі сучасності, героїчного минулого і прозирання в майбутнє, потребу постановки і розв'язання важливих проблем. Необхідність створення типових сильних характерів у соціально-психологічному плані — це веління самого життя, вимога нашого часу, як зазначив К. Федін на IV з'їзді письменників РРФСР. І це під силу саме жанрові поеми. На VI з'їзді письменників СРСР у доповіді «Радянська література в боротьбі за комунізм та її завдання в світлі рішень XXV з'їзду КПРС» перший секретар правління Спілки письменників СРСР Г. М. Марков підкреслив тематичну розмаїтість багатьох сучасних поем, в тому числі і поем М. Бажана, поєднання в них різних часових нашарувань, їх піднесену і багатозначну символіку, багатство інтонацій — розповідних, ліричних, сатиричних, публіцистичних — і зробив висновок, що поема — жанр синтетичний і багатограний»³.

Відрадно, що у творчому доробку багатьох українських сучасних поетів поема посідає помітне місце.

— Нема такого радянського поета, який би не торкнувся у своїй творчості теми Великої Вітчизняної війни, — продовжує розповідь учениця М. — Різними шляхами приходять до неї сьогоднішні митці: одні були учасниками війни, і увійшла вона в їхній активний поетичний арсенал назавжди, молодші освоюють воєнну тему через життєві і літературні джерела, осмислюючи безсмертний подвиг народу, як пам'ять серця.

Микола Нагнибіда, поет старшого покоління, лауреат Державної премії СРСР і Державної премії Української РСР імені Т. Г. Шевченка, утверджуючи безсмертя полеглих у бою, закликає:

Найперше згадаймо на святі гучному
Вічно живих.
Вони не прийшли...
Повернулись додому
Легенди про них.

Таку легенду-поему «Дзвони Хатині» (збірка «Моє серце в степах», 1972) поет присвятив трагічним подіям у білоруському селі Хатині.

Від двадцяти шести хат залишилося двадцять шість димарів та нестихаючий передзвін — щоб не забули, щоб не простили...

³ Див.: «Литературная газета», 1976, 23 июня.

Перед очима поета оживають замучені, спалені хатинці з їх повсякденними турботами мирного життя. Ось коваль, якому хотілося, «щоб всі хлопці села неодмінно були ковалями...» Ось «чередник — цимбаліст і співак, як заграє — чарує долини». Це його, Добриню Мирона, майстра на всі руки, художника і пісняра, фашисти повісили за те, що замість хвали їм він проспівав:

— Тож послухайте, онуки,
Як прадіди грали:
«Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте...»

Ціною свого життя заплатив народний співак Білорусії за відмову від «золотих кайданів», ставши духовним нащадком поета з «Давньої казки» Лесі Українки...

З-під гранітної плити — даху сарая, в якому загинуло 194 хатинці, вчувається поетові голос Калинської Ядвиги — вчительки, що в умовах фашистської окупації, зневаживши страх, навчала дітей рідної мови. Разом з нею фашисти спалили 79 її учнів...

Ось батько, що виніс з вогню смертельно пораненого сина і став тут у скульптурі вічним нагадуванням про страждання і смерть людей. Закипає жаль, спалахує гнів у душі поета. Дзвони Хатині викликають асоціативні картини сучасного двобою добра і зла в багатьох країнах:

Оглядаюсь...
Прощально з Хатині б'є дзвін,
Я іду через гай по стежині один
І несучу у душі
Вічний гнів і жалі.
А з-під хмар журавлі:
Сон-гмі, Сон-гмі, Сон-гмі.
Не прощально б'є дзвін,
Не смиренно б'є дзвін,
А на сполох б'є він.
А на пильність б'є він!

Останніми словами поет висловлює почуття інтернаціональної солідарності з тими, хто веде ще класові бої проти гнобителів. Поема «Дзвони Хатині», видана російською, українською і білоруською мовами в одній книзі, стала для трьох братніх народів зброєю боротьби за мир, волю і справедливість на всій земній кулі.

Через усю творчість Платона Воронька, поетичний талант якого виривав у партизанському загоні Ковпака, проходить тема Великої Вітчизняної війни.

«Я той, що греблі рвав», — так рекомендував себе поет у післявоєнній творчості, розкриваючи свою воєнну професію мінометника-підрильника. Лауреат Державних премій СРСР і УРСР, республіканської премії ім. Лесі Українки за кращі твори для дітей П. Воронько пише поезії, сповнені комсомольського завзяття, бойової снаги. У циклі віршів з нової книги «Здвиж-земля» є вірш «Мені аж страшно», де поет з полемічною пристрастю таврує байдужість до пережитої війни, яку дехто намагається обґрунтувати тим, що «Велика Вітчизняна війна не сучасна». Сучасна вона, твердить поет, пам'яттю героїзму і болем за страждання народне:

Той біль нуртує океани, сушу,
Не хочу й я, та пам'ятати мушу,
Бо в забутті загроза є подвійна:
Черствіє дух.
У мреві забуття
Таємний шлях нові торують війни.
Запам'ятай про це на все життя.

Поет і тепер зі своїми творами, як колись з гранатами і вибухівкою, стоїть на сторожі миру, дружби, інтернаціональної єдності трудящих.

Дмитро Луценко, заслужений діяч мистецтв, лауреат Державної премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка (1976), поет-пісняр, ветеран Великої Вітчизняної війни, назвав свою нову збірку «До останнього патрона» (1975). Життя своє він розуміє як постійну битву за труд, за творчість, за високий гарт — на повну силу — «до останнього патрона». У поезії «Віра» розкривається готовність митця триматися на високому рівні праці, творчості. Це школа війни.

Мене життя навчило в трудний час
боротись до останнього патрона.

— Державної премії СРСР 1975 року, — говорить учитель, — удостоєно українського поета Бориса Олійника. Про присудження високої нагороди поет дізнався далеко від рідного дому, в Нью-Йорку, на сесії Генеральної Асамблеї ООН, де він працював у складі делегації Української РСР.

Б. Олійник буває і далеко від домівки, і у рідній Зачепилівці на Полтавщині, зустрічається з людьми, вивчає їхнє життя, набирається вражень. Він пише передмови до творів побратимів по перу, виступає з публіцистичними статтями в періодичній союзній і республіканській пресі, його часто можна почути на зборах, мітингах, зустрічах з трудящими. Від українських письменників Б. Олійник був делегатом XXV з'їзду КПРС, VI з'їзду письменників СРСР; його обрано до секретаріату СПУ.

Та передусім Б. Олійник — талановитий поет. Вийшовши у творчу путь на початку 60-х років, він опублікував понад 10 книжок.

Хочеться відзначити цікавий факт, наведений Л. Горлачем у статті про поета «Крила таланту»⁴. На початку 60-х років спитали П. Г. Тичину, з яким із молодих поетів він хотів би сфотографуватися. І старійшина української радянської поезії назвав Б. Олійника, певно відчувши у творах початківця золоте зерно справжньої поезії. Поет виправдав довіру і надію свого вчителя.

У творах Б. Олійника — весь світ, пропущений крізь його серце і сумління. Міцні зв'язки поета з народом, із животворними традиціями реалізму і народності. Це корінь, ідейно-художня основа його поезії.

— Вірність народній ідейно-філософській основі, — продовжує учениця С., — особливо відчутна у віршах про матір, образ якої проходить через усю творчість поета і переростає у символ Вітчизни. Для своїх дітей вона «прибрала планету, послала стежкам споришу, навчила дітей, як на світі по совісті жити...» Минає час, і мати йде за межу життя, та безсмертна вона у долі своїх нащадків тим, що лишає їм у спадок «всі райдуги із журавлями, і срібло на травах, і золото на колосках». Зітхнула легенько:

Лишайтеся щасливі —
і стала замисленим полем.
На цілу планету,
на всі покоління й віки.
(«Пісня про матір»).

Людина смертна, але безсмертним є її дарунок праці і добра у вічноплинну ріку життя. Б. Олійник з любов'ю припадає до цих народною правдою напоєних джерел, і буйноносими барвами повниться його художня палітра у розкритті складного духовного світу нашого сучасника, радянського трудівника, розвиненого інтелектуала, благо-

⁴ «Вечірній Київ», 1975, 25 листопада.

родного у своїй простоті і звичайності, комуніста-ленінця за своїми переконаннями. «Ходять поміж нас нечутно люди, так собі, звичайні, як усі», — пише Олійник у вірші «Комуністи». «Комуністи мирно сіють жито», «в добрім колі не скупі на жарти». Як і всі, «вибирають нареченим квіти», «як усі, спішать вони до праці».

Проте в часи випробувань комуністам дано право

Першими в бою одержать рану,
Землю пригорнувши до щокі...

Поет-комуніст свідомий своїх прав і відповідальності:

Першому засіять поле ранне
На вселюдські золоті жнива!

В поемі-роздумі «Гора» з однойменної збірки (1975) Б. Олійник знову звертається до образу Леніна, поповнюючи свою поетичну Ленініану.

Чиясь рука легка, значуща й тепла,
Торкнулася
моїх камінних пліч,—

розповідає ліричний герой про свою уявну зустріч з В. І. Леніним на високій горі, вершини якої досяг великий мислитель, «хоч він стояв ногами на землі».

«Іде ж, певне, сталось глибоко непросто», — пише поет.

Він звів мене з гніздовища орлів
На отчі ниви і озера сині
І відповів мені:
— Напевне, сину,
Тому, що я завжди
стояв на цій землі.

Міцний зв'язок з народом, як заповіт Леніна, поет уже обрав законом свого життя, але тут

...Вперше так
за всі прожиті дні,
Я в давню істину увірував глибоко:
Найвища мудрість в простоті високій.

Саме демократизмом, правдою, щирістю, доброзичливістю радянський народ, комуністи ввійшли в довір'я трудящих всієї планети, пише Б. Олійник у вірші «Істина». Цей вірш вражає ідейною переконаністю, комуністичною пристрастю, експресивністю влучного і піднесеного вислову, що надає творові урочисто-публіцистичного тону.

Нічого нам у спадщину
по закутках не сховано.
Зате ми здобули собі
усю красу духовного.
Зате, коли вже любимо —
то до краплини вірності,
Зате, коли вже мріємо —
то з верховини вічності;
Зате, коли святкуємо
по врожаю багатому —
Усю планету кличемо
ми за столи побратані,
Зате, коли ми зважуєм,
по кому себе міряти,
То тільки — щоб по Леніну
і діяти, і вірити!

Ідею Ленінської вірності комуністів чистоті і правді увиразнює рефрен:

Ми чисті перед совістю, нащадками й Планетою
І правду цю освячуєм
своїми партбілетами.

— Почуття відповідальності, — бере слово учень Д., — за чистоту пам'яті і вірність минулому, за правду сучасності і красу майбутнього проймає баладу «На березі вічності». Поет бачить, як у ритмі похідного маршу двадцять мільйонів загиблих проходять «повз нас, і грядущих, і сущих». Незгоєна материнська печаль Вітчизни виринає зойком: «Сину-у!» «І листом осіннім спада над колоною: «Мамо...»

У колонах загиблих і батько поета:

Та, батьку... Та де ж ти?
Ми ж тридцять віків тебе ждали!
І чую здалека, як з берега вічності: «Сину...»

В улюбленій поетом діалогічній формі, а далі у внутрішньому монологі розкривається ідея естафети поколінь:

Стою посивілий.
А він мені... зірку — з пілотки.
О світе ж мій, світе!!!
А я ж уже старший... від батька.

Зірка з батькової пілотки для поета — символ єдності минулого — сучасного — майбутнього. Він чує «з берега вічності»:

Дивіться ж, нащадки:
в долоні синівської долі
Вручаємо світ ми
і наші високі знамена.

Поет свідомий високого обов'язку і від імені свого покоління виявляє готовність прийняти естафету захисту і творення долі всесвіту:

І я відчуваю, як доля великого світу
На наші рамена
ляга,
наче батькова скатка.

Тему вірності традиціям, живих зв'язків минулого і сучасного Б. Олійник розробляв і в попередніх творах, наприклад, у ліричній медитації «Батьки і діти» (збірка «На лінії тиші», 1972). У баладі «На березі вічності» ця тема обростає глибоко особистим, але не дрібнішає, не звужується, а набирає трагедійного звучання, широких філософських узагальнень. Як в урочистому реквіємі, крізь скорботну мелодію звучить тут мотив вічного оновлення життя.

Проблема виховання підростаючого покоління в поазі до минулого, той же мотив незгасної пам'яті про полеглих на війні, наказ стояти «на лінії їхньої віри» підноситься поетом у поемі «Урок» («Дніпро», 1975, № 5), написаній до 30-річчя Перемоги над фашистськими загарбниками.

Батько веде розмову із сином-підлітком про ту «нехоть до історії» в деякої частини молоді, яка може перерости в байдужість до суспільно-громадських проблем. Написана ця частина поеми в тоні іронічного спостереження автора над безсиллям батьківських повчань. Та коли батько наповнив уяву сина конкретними образами, живими картинами трагічних подій сербського міста Крагуеваця, в якому фашисти розстріляли сім тисяч жителів і в їх числі триста дітей-школярів з їх учителями, в ході розповіді син відчув свою, особисту присутність серед приречених. Цим автор утверджує непогасність пам'яті, яка єднає покоління, вчить шанувати трудові і бойові подвиги попередніх поколінь.

Складна композиція твору — з епічними картинами, діалогом батька і сина, ліричними відступами — дає можливість простежити ідейно-

моральне прозрівання підлітка: «О тату, я чую: змикається круг». Він усвідомлює причетність до подій, відповідальність за все, що діється у світі: «О батьку! Ти бачиш: я входжу в цей круг».

Ліро-епічна поема «Урок» глибока ідейною настановою: старші покоління мають передавати свій досвід молодим, давати їм уроки пам'яті, пробуджувати сумління, гартувати свідомість, ідейно наснажувати. Так через усю творчість поета проходить проблема єдності поколінь, їх ідейної естафети, мостів пам'яті, що височать на дорозі від минулого до майбутнього.

...Має пам'ять
зоставатись як осердя.
Ми від неї, наче віти,
що вчувають корінь свій.
Пам'ять віри. Пам'ять роду.
Пам'ять прапора і серця.
Лиш по пам'яті в людині
впізнає Людину світ.

Значну частину віршів збірки «Гора» поет присвячує людям, одержимим улюбленою працею. Проходять перед нами образи Мікеланджело, Сковороди, Пушкіна, Маяковського, Євгена Патона, що мости «ліпив і дарував їм душі», селекціонера Ремесла, вчителя Вовнянка, який був прикладом життя для поета, земляків хліборобів Новосанжарівщини, «комуністів районного обрію», краснодонців...

«Пам'ять прапора і серця!» І тут вона повинна стати на сторожі нетлінних людських цінностей, щоб увійти високим духовним скарбом у душі молодим наступних поколінь.

Почуття інтернаціональної солідарності проймає триптих «На тривожній струні» («Власникам автомобілів», «Віктору Харі», «Пабло Неруді»), присвячений трагічним подіям у Чілі. Вражаючим є уявний діалог українського поета з чилійським співцем Пабло Нерудою. Ідея полум'яного патріотизму, органічного зв'язку Неруди зі своїм народом («Я залишусь довіку у рідній землі, як вулкан, що в собі не погас»), його почуття єдності з усіма братніми народами («Я з поезій звезду вам до Києва міст, котрий витримав наступ століть») знайшли у тривожному серці українського поета щирий відгук:

...Над Хрещатиком,— тиші оливкова віть.
Манять сні голубі в неземне...
Але ж серце моє під Сантьяго болить!
Я — солдат. Зрозумійте мене.

— Б. Олійник,— робить висновок учитель,— поет з гострим відчуттям сучасності, поет-публіцист, що веде щиру розмову із читачем, довірливу, неквапливу і мудру в своїй простоті, без словесних прикрас, сильну своїм внутрішнім вогнем утвердження комуністичних ідеалів.

...Та ось «Мелодія» — лірична сповідь поета про свою печаль. Звідки вона? Від прощальної краси осіннього дня? Від неподіленого кохання, що полишило назавжди незгоєний біль у серці, німий зойк у душі?

Там, де ми відбули,
там, де наше відтхало літо,—
Забілили сніги... забілили сніги...
замело.

Хто зна... Але ця словесна мелодія зворушує кожного, будить жаль за чимось безповоротно промайнулим, дорогим, як прекрасна мрія. Та на люди своє потаємне поет не несе. Він усміхається, тамуючи біль і тугу:

Заболю, затужу, зарідаю... в собі
закурличу.
А про очі людські —
засміюсь, надломивши печаль.

Таким, ледь усміхненим, всю силу своєї пристрасті, щедрого і доброго таланту, несе поет на вітвар високої громадянськості.

Віддай усе, що взяв,— і освятись,
Ще більше, ніж узяв, зумій віддати,—

звучить в усьому тематичному розмаїтті Олійникової поезії висока гуманістична ідея служіння своїм словом комуністичній правді і добру, красі життя і щастю людей.

На VII з'їзді письменників України у доповіді «Література доби розвиненого соціалізму» перший секретар правління Спілки письменників України В. Козаченко відзначив зростання української літератури за минуле п'ятиріччя: «В усій українській радянській літературі зросла увага до таких високих і принципово важливих для нас тем, як тема Леніна, партії, тема робітничого класу, людини праці. Ширше й повніше охоплюється нашими письменниками жива, гаряча сучасність... Додамо, що заглиблення в ці теми, в сучасність, у повсякденні трудові діла народу благотворно позначилося на поезії. Поезія демонструє ту істину, що справжнє зростання якості, справжнє новаторство у слові, в художній формі можливе лише на ґрунті глибокого новаторського осмислення найзмістовніших життєвих процесів...»⁵.

Щастя творчого злету Івана Драча, до розгляду поезії якого ми переходимо, справді народжене подихом донбасівських копрів, енісейської симфонії будівництва, Чорнобильської атомної.

В єдності із сучасністю поет знайшов корінь свого творчого зростання.

— Державної премії Української РСР імені Т. Г. Шевченка 1976 р.,— бере слово учень З.,— удостоєний талановитий поет Іван Драч за збірку «Корінь і крона» (1974), яка позначена актуальністю тематики, глибоким розкриттям внутрішнього світу сучасника.

Збірка відкривається «Січневою баладою 1924 року», в якій автор розповів про обрання в селі Мармуліївці на Київщині В. І. Леніна головою сільради. На основі цього конкретного факту автор створює хвилюючу розповідь про любов народу до Леніна, підносить ідею єдності народу і вождя.

Селяни уповноважують заступника голови сільради Степана поїхати в Москву і запросити Володимира Ілліча в Мармуліївку:

...Тож мусить приїхати — раз голова,
Тут дихає медом над Россю трава,
Поправиться враз — я ручусь головою,
Поставлю на ноги своєю травою,—

говорить Домашка, яка знає народні засоби лікування.

Та в Москві Степан потрапляє на похорон Леніна. З усіх кінців Радянського Союзу прибули віддані вождеві люди, зливаючись у «бідацькі колони». «Заступників Леніна — цілі мільйони», які клянуться «по-ленінськи серце трудити». Естафету вірності ленінським ідеалам підхоплює і поет — представник сучасного покоління, підкреслюючи нерозривність ідейних позицій радянських людей усіх часів, усіх поколінь.

І я там сльозою на самім краю,
Ще не народжений, з ними стою.

На передньому краї ідеологічної боротьби в наш час перебуває нащадок мармуліївців — поет І. Драч, поставивши на сторожі правди й ідейної чистоти свою зброю — палке поетичне слово.

⁵ «Літературна Україна», 1976, 16 квітня.

Вставайте, вірші, як солдати,
Щоб недругам сповна воздати —
Ідейна ж клекотить війна,—

починає він свій вірш «Пурпурове серце».

Звеличуючи животворну силу робітничого класу, що «сповнює його вогнем партійної граматики», І. Драч, продовжуючи безсмертні традиції Тичини, Рильського, Галана у викритті класових ворогів, буржуазних націоналістів, клянеться: «Нещадні будуть і нащадки». Цю нещадність ми відчуваємо у гнівному осуді поетом українських буржуазних націоналістів, яким від імені свого покоління він оголошує: «Війна! Зневага і війна!»

У гордій радянській гідності І. Драч усьому світові являє справжнє обличчя України, яка «в Радянському Союзі з братами сонце віднайшла»:

Вкраїна наша — тож-бо годі! —
Кладе Мільярд на спільний стіл.
Співа Поповичем в польоті,
Кипить Гіталовим в роботі,
І слава котиться доквіл.

І як глибоке зізнання в любові, відданості Батьківщині звучать в кінці вірша слова поета-громадянина:

Вітчизно! Матірنا любове!
Тобі, тобі, а не комусь
Чуття поета світанкове.
Поет в ній — серце пурпурове.
Тож для Вітчизни серцем б'юсь!

І в наступних віршах збірки І. Драч виступає як співець комуністичного сьогодення, який знаходить нові аспекти виявлення вірності ленінським ідеалам, немеркнучим зорям Великого Жовтня. Схиляючись перед священним муром «Арсеналу», він чує «силу небувалу», як чув міфічний той Антей, припавши до землі сирої («Арсеналові»). Ленінізм, Великий Жовтень, бойові і трудові традиції радянських людей — це корінь, що живить дерево розвитку нашої країни і розквіту крону сучасного життя. Такий підтекст вгадується в назві і в усьому змісті збірки. Поетичні цикли «Подих атомної», «Подих Донбасу», «Подих Снісею» розкривають трудові звершення радянського народу в наш час.

Сучасність у поезіях збірки «Корінь і крона» перекликається з подіями, епізодами Великої Вітчизняної війни, з подвигом молодогвардійців. В уяві поета оживає історія: колодники, закутий в кайдани Радіщев, декабристи, Грабовський, Петровський і Скрипник... і те «маленьке вікно у Шушенську світить — маленьке віконце, там хлібом з діжі підіймається сонце і зватися ленінським буде воно» («В Сибір летимо...»). Образ ленінського сонця повторюється у вірші «Соняшники у Шушенському», в якому, за твердженням самого автора («Літературна Україна», 1976, 12 березня), пламеніючі соняшники — то поетичний образ, з допомогою якого йому хотілося підкреслити, що в ті далекі і тяжкі роки заслання вождь пролетаріату вже бачив сяйво Жовтневих днів.

Висока комуністична ідейність, творче осмислення радянської поетичної класики, багата і оригінальна образність поезії — все це робить збірку «Корінь і крона» значним досягненням не тільки І. Драча, але й усієї української радянської поезії нашого часу.

Вчитель завершує заняття визначенням сили впливу поезії на людину. Поезія — це той вид мистецтва слова, в якому найодвертіше виявляє себе людська індивідуальність у своєму неповторному баченні і сприйнятті світу, яке стає відкриттям не тільки для однієї людини — поета, а й джерелом духовного збагачення кожного читача, всього на-

роду. Вчитель звертається до матеріалів VI з'їзду письменників СРСР з цього питання. Говорячи про бережливе ставлення до таланту письменника, Г. М. Марков сказав: «Боротьбою за своєрідність і неповторність таланту ми зміцнюємо ідейні позиції нашої літературної молоді, тому що ясно ж, що ніякий талант не може благотворно розвиватися, якщо його не запліднює велика, правильна ідея. В цьому відношенні ми, всі радянські письменники — і старі, і літні, і молоді, — щасливі люди: нас надихає ідеологія комунізму, ідеї нашої лєнінської партії, яка на ділі здійснила великі революційні перетворення, що стали прикладом для всього людства»⁶.

З позицій комуністичної партійності й народності, озброєні методом соціалістичного реалізму, сучасні радянські поети уміють сплавити в єдиний моноліт конкретну реальність у її розмаїтості і високі комуністичні ідеали.

«Талановитий твір літератури чи мистецтва — це національне надбання, — сказав товариш Л. І. Брежнєв у Звітній доповіді XXV з'їздові КПРС. — Ми добре знаємо, що художнє слово, переливи барв, виразність каменю, гармонія звуків надихають сучасників і передають нащадкам пам'ять серця і душі про наше покоління, про наш час, його турботи і звершення»⁷.

Причетністю до всього, почуттям відповідальності за все у вінок слави Радянської Вітчизни поети вплітають виквіт і своєї творчої насаги. Цим живе, збагачується і красується наша сучасна поезія.

□□□□

П. П. ХРОПКО

ТВОРЧИСТЬ Г. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА У 8 КЛАСІ

З досить різноманітною і в жанровому, і в тематичному відношенні творчістю видатного письменника Г. Квітки-Основ'яненка восьмикласники ознайомлюються оглядово протягом чотирьох навчальних годин, і це вимагає від учителя серйозної попередньої — і теоретичної, і методичної — підготовки.

Найдоцільніше програмовий матеріал цього розділу розподілити так: на першому уроці вивчається життєвий і творчий шлях письменника, другий і третій — відводяться на розгляд повістей «Конотопська відьма» і «Маруся», а на четвертому — визначаються характерні особливості художнього методу Г. Квітки-Основ'яненка, з'ясовується його місце в літературному процесі, значення творчості першого прозаїка для розвитку української літератури.

Оглядове вивчення спадщини письменника вимагає від учителя використання різних методів роботи. Найефективнішим на першому й останньому уроках буде метод лекції, при студіюванні ж повістей лекційний виклад нового матеріалу повинен доповнюватися, урізноманітнюватися бесідами та роботою учнів над текстом творів.

⁶ «Літературная газета», 1976, 23 июня.

⁷ Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976, с. 90.